

ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზაციები, ნომადური სამყარო და კავკასიის კლდეკარები

ვალერიან ვაშაკიძე,
როლანდ თოფჩიშვილი
საქართველო

უძველესი აღმოსავლური ცივილიზაციებისა და ევრაზიის ნომადების მრავალათასწლოვან ურთიერთობათა ისტორიაში სრულიად განსაკუთრებულია დიდი კავკასიონის როლი. კასპიისა და შავ ზღვებს შორის 1.500 კილომეტრზე გადაჭიმული ეს მთაგრეხილი, იყო მძლავრი ბუნებრივი ზღუდე, რომელიც მისგან სამხრეთით მდებარე განვითარებულ ქვეყნებს მომთაბარეთა განუწყვეტელი თარეშისაგან იცავდა. კაცობრიობისათვის კავკასიონის ესოდენ დიდი მნიშვნელობა ჯერ კიდევ ორი ათასი წლის წინ გაიუს პლინიუს სეკუნდუსმა (23-79 წწ.) შეაფასა. „ბუნების ისტორიაში“ (VI, 30) ნათქვამია: „კავკასიის კარები... არის ბუნების უზარმაზარი ქმნილება, რომელიც მათა უეცარი გათიშვის შედეგად არის წარმოქმნილი და სადაც გასასვლელი ჩახერგილია შერკინული მორებით..., რომელიც აღმართულია ურიცხვი ტომებისათვის გზის გადასაღობად... ამ კარებით ქვეყანა ნაწილებად არის გაყოფილი“¹. მოყვანილი ამონარიდი ერთმნიშვნელოვნად მიაჩნებდა, რომ რომაელი ავტორისათვის ქვეყნის (სამყაროს) ორად გაყოფას მარტო გეოგრაფიული კი არა, კულტურულ-მენტალური საფუძველიც აქვს. იმავე თხზულებაში (VI, 40) პლინიუს უფროსი აღნიშნავს, რომ შეცდომით „კასპიის კარიბჭეს“ აიგივებენ „იბერიის კარიბჭესთან“, რომელსაც, როგორც ვთქვით, კავკასიის კარიბჭე ეწოდება“². ამდენად, სრულიად ცხადია, რომ პლინიუსისეული „კავკასიის კარი“ შეესაბამება „იბერიის კარს“, ანუ დღევანდელ დარიალს, რაც უტყუარი მტკიცებულებაა იმისა, რომ ხსენებული დიდი სტრატეგიული დანიშნულების კლდეკარი უყოყმანოდ ქართლის, ანტიკური წყაროების იბერიის, სამეფოს შემადგენლობაში მოიაზრებოდა. კავკასიის მთავარ გადასასვლელს და ჩრდილოეთით მცხოვრებ ნომადებს ყურადღება სტრაბონმაც (ძვ. წ. I ს. – ახ. წ. I ს.) მიაქცია: „ჩრდილოეთით მცხოვრები მომთაბარეების მხრიდან არის დაახლოებით სამდღიანი ძნელი აღმართი, ხოლო ამის შემდეგ – საცალფეხო გზა მდინარე არაგოსის ვიწრო ხეობაში, რომლის გავლასაც ეულად მავალი დაახლოებით ოთხ დღეს ანდომებს. ამ გზის ბოლო ძნელად ასაღები კედლით არის გამაგრებული“³.

¹ გაიუს პლინიუს სეკუნდუსი (უფროსი). ბუნების ისტორია. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 502.

² იქვე, გვ. 505.

³ სტრაბონი. გეოგრაფია. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 225.

საინტერესოა, რომ სახელწოდება „კასპიის კარი“ სხვადასხვა ისტორიულ ეპოქაში სხვადასხვა გადასასვლელს უკავშირდებოდა. ეს ტერმინი (და მასთან ერთად რკინის კარის ცნება) თავდაპირველად დასავლეთ ირანში, სიდარის ხეობაში (ფირუზ-კუხი) მდებარე უღელტეხილს აღნიშნავდა, სადაც ალექსანდრე დიდის ლაშქარმა გაიარა; ახალი ნელთალრიცხვის პირველ საუკუნეებში ის უკვე „კავკასიის კარს“ შეესაბამება, ხოლო გვიან ეს ტოპონიმი კასპიის ზღვის დასავლეთ ნაპირზე არსებულ დარუზანდის კარს (დერბენდს) დაუმკვიდრდა¹.

„კავკასიის კარი“ ანუ „იბერიის კარი“ იგულისხმება მარკუს ანაეუს ლუკანუსის (39-65 წწ.) „კასპიის კლიტეებში“ („კასპიის ურდულებში“), რომელიც დამონშებულია მის თხზულებაში „ფარსალია“ ანუ „სამოქალაქო ომი“ (VIII, 218-224). აქ მოყვანილია პომპეუსის სიტყვები: „...როდესაც მივისწრაფვოდი კასპიის კლიტეებისაკენ“².

ანალოგიურ ვითარებას ვხვდებით კორნელიუს ტაციტუსთან (დაახლ. 55-116/120 წწ.). რომაელი ისტორიკოსი „ანალებში“ (VI, 33) აღნიშნავს, რომ „იბერებმა, ამ ადგილების მფლობელებმა, კასპიის გზით სწრაფად შეუშვეს არმენიელებისაკენ სარმატები“³. ის, რომ ტაციტუსის „კასპიის გზა“ იგივე „კავკასიის კარია“, არავითარ ეჭვს არ იწვევს, რადგან იქვე ნათქვამია: სარმატებს ყველა გზა გადაუკეტეს გარდა ერთისა, რომელიც არის „ზღვასა და ალბანთა მთების კიდეს შორის მდებარე“⁴. ეს უკანასკნელი უდავოდ დერბენდს გულისხმობს. ასევე ყოყმანის საფუძველს არ ტოვებს საკითხი, თუ ვის ხელშია ზემოხსენებული „კასპიის გზა“. წყაროს ერთმნიშვნელოვანი განმარტებით, ამ ადგილებს იბერები ფლობენ.

მაინცდამაინც რატომ უწოდებდნენ კავკასიონის ცენტრში – თერგის ხეობაში არსებულ გადასასვლელს „კავკასიის კარს“//“იბერიის კარს“, „კასპიის კარს“? იმიტომ, რომ სამხრეთ კავკასიიდან მიმავალი სამხედრო შენაერთები ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიაში, მაგალითად, კასპიის ზღვის ირგვლივ მდებარე ხაზართა ქვეყანაში, შესვლას ამ გზით ამჯობინებდნენ. თუ რატომ? ამის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

კლავდიოს პტოლემეაიოსი (დაახლ. 90-168 წწ.) „გეოგრაფიულ სახელმძღვანელოში“ (V, 8, 11) იბერიის საზღვარზე ახსენებს „სარმატიის კარიბ-

¹ გ. ქავთარაძე. საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარების საკითხები, თბ., 2006, გვ. 56.

² მარკუს ანაეუს ლუკანუსი. სამოქალაქო ომი. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 514.

³ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 538. შდრ. ტაციტუსის ცნობები საქართველოს შესახებ. ლათინური ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი ნარკვევითა და კომენტარებით გამოსცა ალექსანდრე გამყრელიძემ, თბ., 1973, გვ. 55.

⁴ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. გვ. 538.

ჭეს“, რომელშიც უთუოდ პლინიუსისეული „კავკასიის კარი“, მოიაზრება. აღნიშნულის საფუძველს იძლევა თხზულების ის მონაკვეთი (V, 8, 15), სადაც „სარმატიის კარიბჭის“ გვერდით მოხსენიებულია „ალბანიის კარიბჭე“. სრულიად ნათელია, რომ ავტორი ერთმანეთისაგან კარგად განასხვავებს ხსენებულ ზეკარებს და იმ დასკვნის საფუძველს გვაძლევს, რომ ისინი, შესაბამისად, დარიალისა და დერბენდის გადასასვლელებთან გავაიგივოთ.

მართალია, წყალგამყოფი ქედი ერთმანეთისაგან მიჯნავდა კულტურული თვალსაზრისით ორ სამყაროს და ერთი შეხედვით იგი გაუვალა იყო, მაგრამ უძველესი დროიდან ადამიანები როგორც ინდივიდუალურად, ისე ჯგუფურად მაინც ახერხებდნენ მის გადალახვას. საცალფეხო გადასასვლელი კავკასიონზე არა ერთი და ორი არსებობდა, მაგრამ იყო ისეთი გადასასვლელები (თერგის ხეობაში, ალაგირის ხეობაში), რომლებიც ადამიანებს და მათ მიერ შექმნილ საზოგადოებებს გამაგრებული ჰქონდათ. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი იყო თერგის ხეობაში არსებული გასასვლელი, რომლითაც საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიის არამარტო მთიან მხარეებში შეიძლებოდა შესვლა, არამედ დაბლობისა და სტეპების ზოლშიც, სადაც საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა წარმომავლობის ეთნიკური ერთობები მომთაბარებოდნენ და რომელთა გადაადგილების მიმართულება აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ იყო. ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიის ლანდშაფტი აქ მოსულ ნომადებს ხშირად ნახევრად მომთაბარული ცხოვრებისაკენ უბიძგებდა, მაგრამ დროთა განმავლობაში ახალი მიგრაციული ტალღები იკავებდნენ მათ ადგილს.

ევრაზიის სივრცეში მომთაბარე და ნახევრადმომთაბარე ხალხების (გოთები, სარმატები, კვადები, ალანები, ჰუნები, ვანდალები, მარკომანები) აღმოსავლეთ ევროპაში ბარბაროსულ თარეშებზე და ქრისტიანული სინმინდეების დაქცევაზე თხრობისას ევსებიუს ჰიერონიმუსი (384-420 წწ.) იქვე მათ სამხრეთით შეჭრაზეც საუბრობს: „გასულ წელს კავკასოსის ყველაზე შორეული კლდეებიდან ჩვენზე მოქსეული – უკვე არა არაბული, არამედ ჩრდილოეთის მგლები, მცირე დროში უზარმაზარ პროვინციებს მოედვნენ. რამდენი მონასტერია აღებული? რამდენი წყალუხვი მდინარე შეცვლილა ადამიანის სისხლით შეღებილი? ალყაშია ანტიოქია და დანარჩენი ქალაქები“. „მეოტისის უკიდურესი საზღვრებიდან ყინულოვანი ტანისისა და მასაგეტების პირქუშ ტომებს შორის, სადაც ალექსანდრეს კლიტეები ველურ ტომებს კავკასოსის კლდეებით აკავებენ, გამოიჭრნენ ჰუნთა გუნდები, რომლებიც აქეთ-იქით სწრაფი ცხენებით დაქრიან, ყველაფერს ხოცვა-ჟლეტითა და შიშით ავსებენ“¹.

¹ ევსებიუს ჰიერონიმუსი. წერილები. ანტიკური კავკასია, ენციკლოპედია, I, წყაროები, თბ., 2010, გვ. 589-590.

ამდენად, ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის დღევანდელ დარიალს უწოდებდნენ „კასპიის კარიბჭეს“, „კასპიის კლიტებს“ (თუ „კასპიის ურდულებს“), „კასპიის გზას“, „სარმატიის კარიბჭეს“, „კავკასიის კარს“ ანუ „იბერიის კარს“. სამხრეთ კავკასიისა და ჩრდილოეთ კავკასიის დამაკავშირებელი ძირითადი ზეკარის სახელწოდებები ამით არ ამოიწურება. როგორც ითქვა, დღეს მას „დარიალი“ ჰქვია. ის მომდინარეობს სპარსული „დარი ალანისაგან“, რაც ალანთა კარს ნიშნავს, ანუ ალანთა ქვეყანაში გასასვლელს. სხვათა შორის, პლინიუს უფროსი თერგის ხეობაში ნომადების შესაკავებლად აგებულ ციხე-სიმაგრეს კუმანიის სახელწოდებითაც მოიხსენიებს. ზოგიერთი მეცნიერი ფიქრობს, რომ დარიალის ციხე და კუმანია ერთი და იგივე უნდა იყოს. სიტყვამ მოიტანა და უნდა ითქვას, რომ სხვადასხვა ეპოქაში კავკასიის კარის/იბერიის კარის (გასასვლელის) სხვადასხვა სახელწოდებანი იმაზე მიუთითებს, რომ ამ სახელწოდებებს განსაზღვრავდა პოლიტიკური კონიუნქტურა, ცივილიზებული სამყაროს დამოკიდებულება; სახელწოდების ცვლა იმასაც ადასტურებს, რომ გასასვლელი კარის ჩრდილოეთით ნომადური სამყარო არცთუ იშვიათად იცვლებოდა. ისიც უნდა ითქვას, რომ სახელწოდებანი „სარმატიის კარიბჭე“, „დარიალი“, „კუმანია“ სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ სარმატები, ალანები, კუმანები უშუალოდ გასასვლელ კართან ცხოვრობდნენ. უბრალოდ, როგორც ანტიკური ავტორებისათვის, ისე სპარსელებისათვის და არაბებისათვის აქედან იყო სარმატების და ალანების განსახლების არეალში გასასვლელი. სამწუხაროდ, ძველმა უცხოელმა ავტორებმა ნაკლებად იცოდნენ რომელი ეთნიკური ერთობები ცხოვრობდნენ კავკასიის მთებში, კონკრეტულ შემთხვევაში კი „კავკასიის კარის“ გასასვლელის მიდამოებში. მათ წარმოდგენა ჰქონდათ მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიის სტეპებსა და დაბლობ ნაწილში მცხოვრებ სალხებზე – სარმატებზე, ალანებზე, კუმანებზე და სხვებზე. ხშირ შემთხვევაში კი ამ ეთნონიმების ქვეშ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფები იგულისხმებოდნენ, რომლებსაც ერთი სახელწოდების ქვეშ აერთიანებდნენ მსგავსი სამეურნეო საქმიანობისა და ცხოვრების წესის გამო. უწოდეს რა სპარსელებმა ჩვენთვის საინტერესო გასასვლელ კარს ალანთა კარი, ეს იმას არ ნიშნავდა, რომ იქვე ან სიახლოვეს ალანები ცხოვრობდნენ. უბრალოდ აქედან გასასვლელი იყო მათთვის ცნობილ ალანთა ქვეყანაში, რომელიც საკმაოდ მოშორებით, ჩრდილოეთით მდებარეობდა. ა. ალემანიც შენიშნავს, რომ ალანთა X საუკუნის ავტორის მოწმობით, კავკასიის მთების იქითაა¹. არაბი იბნ-რუსტა, რომლის თხზულება 903-913 წლებს შორისაა შექმნილი, შემდეგს წერს: „დაღესტნელი ავარების სამეფოს მარცხენა მხარეზე (დასავლეთით) სამი დღის

¹ რ. თოფჩიშვილი. ოსთა წინაპარი ალანების თავდაპირველი განსახლების არეალი. თბ., 2008, გვ. 40.

მოგზაურობისას ხეტიალის შემდეგ მთებსა და მდელოებს შორის მიაღწევ ალანების სამეფოს. ალანების... ათი დღის სავალის შემდეგ, გზით, რომელიც მდინარეებსა და ტყეებზე გადის, მიაღწევ ციხე-სიმაგრეს, რომელსაც „ალანთა კარი“ ეწოდება. ის დგას მთის მწვერვალზე, რომლის ქვეშ გადის გზა; სიმაგრე შემოსაზღვრულია მთებით. აქ მკვიდრი ათასი ადამიანი დღე და ღამე იცავს მის კედლებს“. X საუკუნის ამ არაბულენოვან ავტორს უმნიშვნელოვანესი ცნობა აქვს დაცული: ალანთა ქვეყნიდან დარიალამდე ათი დღის სავალია, ე. ი. ალან-ოსთა განსახლება ჩრდილოეთ კავკასიის მთისა და მთისწინეთიდან საკმაოდ შორს, ამ რეგიონის დაბლობში, სტეპებში არსებობდა. უფრო საინტერესო ცნობა აქვს დაცული სხვა არაბ ალ-მასუდის (გარდაიცვალა 956 წელს): „ალანების სამეფოსა და კავკასუს შორის (დარიალის ხეობაში) არის ეგრეთ წოდებული ალანიის კარის ციხე და ხიდი დიდ მდინარეზე (თერგზე). ეს ციხე ააშენა სპარსეთის მეფემ ისბანდარ ბიშტადსმა, რომელმაც აქ დატოვა გარნიზონი, რათა ხელი შეეშალა ალანებისათვის მოსულიყვნენ კავკასიამდე“¹. იგივე არაბი ავტორის მიხედვით, ალანები კავკასიონის მისადგომებთან არა ვაინახების, არამედ ჩერქეზების მეზობლები იყვნენ. აქ ვაინახები შემთხვევით არ გვიხსენებია, რადგან „კავკასიის კარის“ გასასვლელის ჩრდილოეთით ინგუშებისა და ჩაჩნების წინაპრების – ძურძუკების – განსახლების არეალი იყო და აქ ოსების დასახლება მხოლოდ გვიან მოხდა.

ალანებთან დაკავშირებით ევრაზიის სტეპების ეთნოსების შესანიშნავი მცოდნე ლ. გუმილიოვის უტყუარ წყაროებზე დაყრდნობილი დასკვნაც უნდა შემოგთავაზოთ, როდესაც ის საუბრობს ხაზარების მეზობლების შესახებ VII-VIII საუკუნეებში: „Гузы на востоке, мадыры на севере, аланы и булгари (черные) на западе не всегда были друзьями хазар“. „Но эти степи были не нужны уграм... и аланам, обитавшим в роскошных злаковых степях между Кубанью и Доном“².

ოსთა წინაპრებად მიჩნეულ ალანებს XVIII საუკუნემდე რომ საერთოდ არ უცხოვრიათ კავკასიონის მთავარი გასასვლელის მიდამოებში (თერგის ხეობაში), ამას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ საქართველოში მათი მიგრაცია განხორციელდა არა ამ გზით, არამედ კასრის-კარით (იგივე „გზად დვალეთისად“), რომლითაც საქართველოს უკიდურეს ჩრდილოეთში მდებარე ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე – დვალეთი – ალაგირის ხეობასთან იყო დაკავშირებული. სხვათა შორის კასრის-კარი მხოლოდ სამი-ოთხი თვის განმავლობაში ფუნქციონირებდა; სხვა დროს შეუძლებელი იყო მისი გავლა.

ამრიგად, ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზებულმა სამყარომ იცოდა არა თერგის ხეობაში კავკასიის კარების ჩრდილოეთით მთებში მცხოვრები

¹ Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М., გვ. 347.

² Гумилев Л. Н. Этносфера людей и история природы. СПб.-М., გვ. 388

ხალხების, არამედ ჯერ ირანულენოვანი და შემდეგ თურქულენოვანი ეთნიკური ჯგუფების შესახებ, რომლებიც ნომადები ან ნახევრად ნომადები იყვნენ (ესენი კი უშუალოდ სტეპებში ცხოვრობდნენ) და განადგურებით ემუქებოდნენ სამხრეთით არსებულ ცივილიზებულ სამყაროს. როდესაც ირანელებმა საქართველოდან ჩრდილოეთ კავკასიაში გასასვლელ კარს დარიალი უწოდეს, მათთვის საშიშროების შემქმნელი სწორედ ალანები იყვნენ. დავსძენთ, რომ ანტიკური ავტორებისათვის სახელწოდება „დარიალი“ საერთოდ უცნობი იყო, რადგან იმ პერიოდში ალანები კავკასიის მიმდებარე ვერაზიის სამომთაბარეო არეალში ჯერ საერთოდ არ იყვნენ გამოჩენილი.

ქართული საისტორიო ტრადიციით, დიდი კავკასიონის ამ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გადასასვლელს „არაგვის კარი“ ჰქვია, რადგან ქართული წყაროები მდინარე თერგს ხშირად არაგვსაც უწოდებდნენ. ლეონტი მროველის თქმით, „და ისწავეს ხაზართა ორნივე ეს გზანი, რომელ არს ზღვსკარი დარუბანდი და არაგვსკარი, რომელ არს დარიალა“¹. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ ხაზარების წინაპრები მართალია თვდაპირველად ნომადები იყვნენ (ცნობილია, რომ ისინი არიან ჰუნი მეომრებისა და სარმატი ქალების შთამომავლები²), მაგრამ შემდეგ ბინადარ ცხოვრებაზე გადასულებმა ხაზართა კალანატის სახელწოდებით ცნობილი სახელმწიფო შექმნეს, რომელშიც ქრისტიანებთან ერთად იუდეველებიც მნიშვნელოვანი რაოდენობით მოსახლეობდნენ. ასე რომ, ქართველი მემატიანე, მკაფიოდ განარჩევს დერბენდისა (დარუბანდის) და დარიალის ზეკარებს და ამ უკანასკნელს „არაგვის-კარის“ სახელით მოიხსენიებს, რაც სრულიად ბუნებრივია. იგივე ავტორი ხაზგასმით წარმოაჩენს ქართლის (იბერიის) პირველ მეფეთა მიერ სახელმწიფოს ჩრდილოეთი საზღვრის განმტკიცებისათვის გადადგმულ ნაბიჯებს. სამეფო დინასტიის ფუძემდებელ ფარნავაზს დურძუკი ცოლი ჰყავდა და ამ დინასტიური ქორწინებით კეთილმეზობლური ურთიერთობა ჰქონდა კავკასიონის გადაღმა მცხოვრებ ნახურეთნიკურ ჯგუფებთან. რაც შეეხება დარიალის გასასვლელის საგანგებო გამაგრებას, ლეონტი მროველის მიხედვით, ეს ფარნავაზ I-ის შვილიშვილს, მეფე მირვანს მიეწერება. წყაროს ცნობით, „და შევიდა მირვან დურძუკეთს, და მოაოჯრა დურძუკეთი და ჭართალი. და შეაბნა კარნი ქვიტკირითა, და უწოდა სახელად დარუბალ“³.

ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ნომადები რომ მუდმივ საშიშროებას უქმნიდნენ ქართულ სახელმწიფოებრიობას და მახლობელი აღმო-

¹ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 12.

² Гумилев Л. Открытие Хазарии. М., 2003, გვ. 155-166.

³ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

საველეთის ცივილიზებულ სამყაროს, ეს ქართული წყაროებითაც კარგად ჩანს. V საუკუნეში ვერ გადმოლახეს რა კავკასიის კარი (ის მტკიცედ იყო ჩაკეტილი), ოსები დარუბანდის გზით შემოიჭრნენ ქართლში. მათ ურიცხვი ტყვე წაიყვანეს, მათ შორის, მცირეწლოვანი ვახტანგის და ისევ დარუბანდის გზით დაბრუნდნენ უკან. რამდენიმე წლის შემდეგ, უკვე სრულწლოვანი მეფე ვახტანგ გორგასალი დარიალის გავლით ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა და მდინარე თერგზე შეებრძოლა ოსთა ლაშქარს: „მაშინ იძლივნეს ოვსნი და ივლტოდა ბანაკი მათი“. უკან მობრუნებულმა მეფემ მტკიცედ ჩაკეტა ჩრდილოეთ კავკასიაში გამავალი დარიალი, „ალაშენა გოდოლნი მალალნი, და დაადგინა მცველად მახლობელნი იგინი მთიულნი. არა ხელენიფების გამოვლად დიდთა მათ ნათესავთა ოვსთა და ყივჩაღთა თვნიერ ბრძანებისა ქართველთა მეფისა“¹.

ისტორიის სიღრმეში თუ უფრო დავიხვევთ, შეიძლება ისევ ქართული წყაროს ცნობა გავიხსენოთ, რომელიც, წინასწარ თუ ვიტყვიტ ორი ცივილიზებული სამყაროს – ანტიკურისა და სპარსულის – ინტერესსა და ბრძოლას გამოხატავს საქართველოში სახელმწიფოებრიობის არსებობისა და მათი ინტერესების გამტარებელი ხელისუფლის შესახებ. ესაა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ ქართლში „არიან-ქართლიდან“ (ანუ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან) აზოს მოყვანისა და აქ მისი მმართველად დასმა: „დაიპყრა ალექსანდრე ყოველი ქართლი... დაუტევა ქართლს ერისთავად აზონ და მის თანა სპანი იგი, მპყრობლად ქართლისა“². ამ ფაქტს უფრო ვრცლად გადმოგვცემს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“³: „თანაჰყვანდა ალექსანდრეს მეფეს აზოჲ, ძე არიან ქართლისა მეფისაჲ, და მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად... და ესე იყო პირველი მეფე მცხეთას შინა, აზოჲ არიან ქართველთა მეფისაჲ“³. იქამდე კი ქართლი, ძვ. წ. V საუკუნიდან აქემენიანთა სპარსეთის გავლენის ქვეშ იყო. რა ინტერესი ჰქონდა სამხრეთ კავკასიის, კერძოდ კი ისტორიული საქართველოს მიმართ ორ ცივილიზებულ სამყაროს – ძველ საბერძნეთსა და სპარსეთს? გეოგრაფიული ფაქტორის გამო, ქართლიდან „კავკასიის კარით“ გასასვლელი იყო ჩრდილოეთ კავკასიაში, აქედან კი ევრაზიის ნომადურ სივრცეში. ნომადები კი ამ კარის გამოვლის შემდეგ დიდ პრობლემებს უქმნიდნენ როგორც ერთს, ისე მეორეს. ეს კარები კი მტკიცედ ჩაკეტილი იქნებოდა ქართლში სახელმწიფოებრივი ორ-

¹ ჯუანშერი. ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1955, გვ. 156.

² ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. გვ. 28.

³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.), დასაბუთებად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ნ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბ., 1963, გვ. 81-82.

განიზაციის არსებობის პირობებში და, ბუნებრივია, როგორც ერთი მხარე, ისე მეორე ცდილობდა ქართლში გავლენის მოპოვებას და მისი მომხრე ხელისუფლის დასმას. მოგვიანებით პონტოს სამეფოს დაქვემდებარებაში მყოფი აზოს ადგილი სელევკიდური პოლიტიკური ორიენტაციის ფარნავაზმა დაიკავა.

საისტორიო წყაროები პირდაპირ მითითებას შეიცავენ იმის შესახებ, რომ სპარსეთისა და ბიზანტიისათვის ქართლთან სტაბილურ პოლიტიკურ ურთიერთობებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. ბიზანტიელი ისტორიკოსის ცნობით, 562 წელს აღნიშნულ ორ ქვეყანას შორის დადებული ზავით, „პირველ დებულებად დაწერილი იყო, რომ სპარსელები (რომელთაც ამ დროს ეპყრათ ივერია და ალბანეთი), ნებას არ აძლევდნენ არც ჰუნებს, არც ალანებს, არც სხვა ბარბაროსებს ეგრეთ წოდებული ჩორისა (დარუბანდისა) და კასპიის (დარიალანის) კარების შესავალი ვიწროებით გადავიდოდნენ რომაელთა სამფლობელოს წინააღმდეგ“¹. რომაულ-ბიზანტიური და მახლობელი აღმოსავლეთის მიმართ დაკისრებული ეს მისია (გადმოსასვლელი კარებების ჩაკეტვა) კარგად ჰქონდათ გააზრებული იმდროინდელი ქართული პოლიტიკური ერთეულების მესვეურებს. VI საუკუნის ეგრისის დიპლომატები სპარსეთის შაჰს სთავაზობდნენ რა ალიანსს ბიზანტიის წინააღმდეგ, აღუთქვამდნენ, რომ მათზე „იქნებოდა დამოკიდებული, მოსაზღვრე (ჩრდილოელმა) ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელთა მიწა-წყალი. თქვენ ალბათ იცით, ეუბნებოდნენ ელჩები შაჰს, რომ ლაზთა ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების საფარს წარმოადგენდა“. ბიზანტიელი ისტორიკოსი იმასაც წერს, რომ „კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსებისათვის ლაზიკე არის მხოლოდ სანინააღმდეგო ტიხარი“ და რომ სპარსეთ-ეგრისის კეთილგანწყობილი სტაბილური ვითარების შემთხვევაში, „ლაზიკის მეზობლად მოსახლე ჰუნებისაგან სპასელთა სახელმწიფო სამუდამოდ დაურბეველი იქნებოდა“². სრულიად სამართლიანად შენიშნავს დ. მუსხელიშვილი, რომ „რომის მეგობრის“ სტატუსის მიღება, პირველ რიგში, იმით იყო გაპირობებული, რომ ივერია დარიალის გასასვლელს ფლობდა, ხოლო რომს კი ძალა არ შესწევდა მისი ინკორპორაციისათვის“³.

¹ მენანდრე პროტიქტორი. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, III, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, ტფ., 1936, გვ. 216-217.

² პროკოპი კესარიელი. De Bello Persico. გეორგიკა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. II, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1965, გვ. 81, 94.

³ დ. მუსხელიშვილი. კავკასიური პოლიტიკა შუა საუკუნეების საქართველოში (XIII საუკუნემდე). დავით მუსხელიშვილი. სამეცნიერო სტატიები, წერილები და პუბლიკაციები, თბ., 2014, გვ. 106.

ერთიანი ქართლის (იბერიის) სამეფოს ჩამოყალიბების დღიდან მოკიდებული, ქართული სახელმწიფოებრიობის არსებობის მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში, დიდი კავკასიონის კლდეკარების პყრობა და გაკონტროლება ქართველ მეფეთა ერთ-ერთ უპირველეს საზრუნავს წარმოადგენდა. ცხადია, ყოველთვის განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობოდა „კავკასიონის კარს“, რომელიც კავკასიონის ზეკარებს შორის თავისი სტრატეგიული მდებარეობით გამორჩეული იყო. ეს იყო ქვეყნისათვის სასიცოცხლო გამონვევა, რომლის წარმატებით გამკლავება ქართულ სახელმწიფოს რეგიონულ მნიშვნელობას სძენდა. ვფიქრობთ მართებულია მოსაზრება, რომ დიდი კავკასიონის მთაგრეხილის სამხრეთით არსებული სახელმწიფოების – ქართლის/იბერიის, კოლხიდა/ეგრისის და ალბანეთის – გეოგრაფიული მდებარეობა და ამით გამონვეული მათი როლი, გაეკონტროლებინათ ზეკარები, იყო ამ პოლიტიკურ ერთეულთა „არსებობის არსი“: დაეცვა ოიკუმენე, ანუ საერთო ინტერესების მქონე ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ცივილიზებული სამყარო ჩრდილოეთის მომთაბარე ტომებისაგან. ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ეს რთული მისია ყველაზე წარმატებულად ჯერ ქართლის სამეფომ, მოგვიანებით კი ერთიანმა საქართველოს სახელმწიფომ იკისრა.

კავკასიის/იბერიის კარს ჰქონდა არამხოლოდ სამხედრო დანიშნულება, არამედ ის სავაჭრო მიზნებსაც ემსახურებოდა. საქართველოსთვის მისი გაკონტროლება პირველხარისხოვანი ამოცანა იყო. ასეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა მას საქართველოს მეზობელი ქვეყნებისა თუ ცალკეული ეთნოსებისათვის. უფრო მეტი, თავის დროზე, მის დაცვას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ანტიკური სამყარო, სპარსეთი, ბიზანტიის იმპერია, არაბთა სახალიფო. სამართლიანადაა შენიშნული, რომ „ქართლსა და ეგრისში არაბებს უმთავარესად თბილისისა და დარიალის კონტროლი აინტერესებდათ“, აგრეთვე – „არაბი მხედართმთავრები აქტიურად იყენებდნენ დარიალს ხაზართა წინააღმდეგ ომებისას“. ამიტომაც იყო, რომ საქართველოსთან ერთად, ხშირად კონტროლს ისინიც ახორციელებდნენ. ზემოთ ვახსენეთ რა ამ კარის სამხედრო და სავაჭრო მნიშვნელობა, უპირატესი მაინც პირველი მათგანი იყო. სახელმწიფოს ძლიერების ხანაში ქართველი ხელისუფლები დარიალის კარს იმ შემთხვევაში ხსნიდნენ, როდესაც ჩრდილოეთ კავკასიიდან თავიანთი მომხრე ძალები გადმოჰყავდათ. მაგალითად, დავით აღმაშენებელმა ამ მიზნით სწორედ აქედან შემოიყვანა ყივჩაღები. მეფე რუსუდანმა (1223-1245 წწ.), როდესაც ჯალალედინის (ხვარაზმშაჰი 1220-1231 წწ.) ადარბადაგანიდან ისევ თბილისისაკენ წამოსვლა შეიტყო (1227-1228 წწ.), შეყარა სრულიად საქართველოს ლაშქარი, გააღო დარიალანი; გადმოიყვანა ოსები, დურძუკები, სხვა მთიელი მეომრები და ნაჭარმაგევს შეკრიბა ხვარაზმელთა წინააღმდეგ.

ორი სამყაროს გამმიჯვნიელი კარის/გასასვლელის არსებობა, რა თქმა უნდა, ცივილიზებული სამყაროს ინტერესებს ემსახურებოდა; ჩრდილოეთით მდებარე ნომადურ სამყაროს ინტერესებში ის საერთოდ არ შედიოდა; მათ რაც შეიძლება უფრო მეტი ტერიტორიის ძარცვა-გლეჯისა და ადამიანთა ტყვედ წაყვანის სურვილი ჰქონდათ. ამდენად გასასვლელში ციხე მხოლოდ და მხოლოდ სამხრეთის ბინადართა მიერ იყო აგებული. როგორც ზემოთ ითქვა, ქართული საისტორიო ტრადიციით თერგის ვიწრო გასასვლელში პირველი სიმაგრე ძვ. წ. II საუკუნის I ნახევარში აუშენებია ქართლის (იბერიის) მეფე მირვანს; რომაელების პირველი ლაშქრობის დროს (ძვ. წ. I ს.) დარიალის ხეობას აკონტროლებდა იბერიის სამეფო; V საუკუნეში ვახტანგ გორგასალმა აღადგინა ძველი სიმაგრე. სამხრეთ კავკასიაში არაბთა ბატონობის ხანაში (VII-X სს.) თერგის ხეობა და დარიალის ციხე მათ ხელში იყო. ციხის განახლება მოახდინა დავით აღმაშენებელმა¹.

არქეოლოგიური კვლევის შედეგებმა ცხადჰყო, რომ სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის დამაკავშირებელი გზა, რომელიც დარიალის ხეობაში გადის უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულში ჩამოყალიბდა². მისი მნიშვნელობა კიდევ უფრო უკეთ ჩანს იმ ფონზე, რომ კავკასიონის მეორე დიდი გადმოსასვლელი, დარუბანდი (დერბენდი), სავარაუდოდ, ძვ. წ. I ს-მდე მაინც, კასპიის ზღვის შედარებით მაღალი დონის გამო, ინტენსიური მიმოსვლათვის მთლად ხელსაყრელი არ იყო. გამოთქმულია კარგად არგუმენტირებული მოსაზრება, რომ აღნიშნულ დრომდე კასპიის დაბლობი, დერბენდის ჩრდილოეთიდან დაახლოებით თანამედროვე რეშტამდე და ქვეყნის შიგნით ევლახამდე დღევანდელ აზერბაიჯანში, ჯერ კიდევ წყლით იყო დაფარული³. ამას მხარს უჭერს ტაციტუსის „ანალების“ (VI, 33) ცნობა, რომ გზა „ზღვასა და ალბანთა მთების კიდეს შორის მდებარე, ზაფხულობით მიუვალი იყო იმის გამო, რომ მშრალი (ხორშაკი) ქარების შედეგად ფონი წყლით იფარება, ზამთრობით კი ავსტერის ქარი ტალღებს უკან მიერეკება და, როცა ზღვა უკან იხევს, სანაპირო მეჩჩეები შიშვლდება“⁴. ზემოთ კითხვა დავსვით: ძველი გეოგრაფები რატომ უწოდებდნენ დარიალის ხეობას „კასპიის კარს“. ამ საკითხზე პასუხი აქვს გაცემული ლ. გუმილიოვს. გარდა ზემოთ აღნიშნული მიზეზისა (კასპიის ზღვის დონის ცვლა სხვადასხვა ეპოქებში. მაგ., საყურადღებოა, რომ VI და XIII საუკუნეების მონაკვეთ-

¹ ჯ. გვასალია. არაგვის კარი (დარიალანი). ძიებანი საქართველოს და კავკასიის ისტორიიდან, თბ., 1976.

² დ. მინდორაშვილი. არქეოლოგიური გათხრები ხევში (ყაზბეგის რაიონი). თბ., 2005, გვ.163.

³ Муравьев С. Н. Птолемеева карта кавказской Албании и уровень Каспия. ВДИ, 1983, №1, გვ. 117-147; იხ. აგრეთვე: Филипов Н. М. Об изменении уровня Каспийского моря. СПб., 1890.

⁴ კორნელიუს ტაციტუსი. ანალები. გვ. 538.

ში კასპიის ზღვის დონემ ორჯერ აინია: 3 მეტრით და 10 მეტრით)¹, სხვა მიზეზებიც არსებობდა, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის ცივილიზებულ სამყაროს საქართველოს მთებში გამავალი გასასვლელით ესარგებლა. ეს იყო სტეპებში ხაზარეთსა და დარუბანდს შორის მდინარეების თერგისა და სულაკის დელტის დაბლობში არსებული ხშირი წყალდიდობები. წყლითა და ჭაობებით დაფარული დიდი სივრცე ცხენოსან ჯარს სერიოზულ ბარიერს უქმნიდა. შეუძლებელი იყო მდინარის ფონის გადალახვა, წელამდე მომდგარ წყალში მოძრაობა, ათეული კილომეტრის გავლა. ხაზარებს კი დარუბანდის მიმართულებით თარეშისათვის შეეძლოთ შეერჩიათ ისეთი დრო და ის გზები, როდესაც წყალი არ იყო საშიში და რომელთა შესახებ მხოლოდ ადგილობრივებმა იცოდნენ. უცხონი კი ჩრდილოეთ კავკასიაში შეჭრისა და ხაზართა დედაქალაქ სემენდერამდე მისვლისათვის მთიან გზას – დარიალს – არჩევდნენ. მათთვის კიდევ ერთი ფაქტორი იყო ხელშემშლელი – თერგის მარჯვენა მხარეზე მშრალ სტეპებში არსებული ქვიშის დიუნები („ბურუნები“). ახალი წელთაღრიცხვის პირველ ათასწლეულში, მაღალი ტენიანობის გამო, თერგი კალაპოტიდან არამხოლოდ მარჯვენა ნაპირზე, არამედ მარცხენა ნაპირზეც გადადიოდა, სადაც ახლა კაზაკთა სტანიცები და ხუტორებია². ასე რომ, ჩრდილოეთ კავკასიის კასპიის ზღვის მხარეზე მიმსვლელი დარიალს აღნიშნულის გამო უწოდებდა „კასპიის კარს“.

ანტიკურ ავტორთა (სტრაბონი, პლინიუს უფროსი და სხვ.) თხზულებებში დაცულ მასალას თუ გავითვალისწინებთ, რომლის თანახმადაც სამხრეთ კავკასიაში არსებული გზები ევრაზიის დიდი საქარავნო-სავაჭრო მაგისტრალის მნიშვნელოვან მონაკვეთს წარმოადგენდა, რთული არ იქნება დავასკვნათ, რომ ზესახელმწიფოთა დაინტერესება, გაეკონტროლებინათ დიდი კავკასიონის კლდეკარები და მათ შორის ერთ-ერთი უმთვარესი – „კავკასიის კარი“, სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიკური მიზნებით იყო განპირობებული. ამიტომაც, უძველესი დროიდან მოყოლებული, იმპერიები გამუდმებით ცდილობდნენ სამხრეთ კავკასიაში ფეხის მოკიდებას (აქ არსებული პოლიტიკური ერთეულების ან დაპყრობას, ან ერთგულ მოკავშირეებად ქცევას) და ამ გზით დიდი კავკასიონის ზეკარებზე კონტროლის დამყარებას. ამით მათ სურდათ არამარტო თავი დაეცვათ ევრაზიელი ნომადებისაგან, არამედ, საჭიროების შემთხვევაში, ეს მრისხანე სამხედრო ძალა საკუთარი ინტერესებისამებრ ემართათ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, „კავკასიის კარის“ მფლობელი ქართული სახელმწიფო პერმანენტულად ურთულესი გამოწვევების წინაშე იდგა. მის წარმატებას თუ მარცხს მნიშვნელოვნად განაპირობებდა ქვეყნის მეს-

¹ Гумилев Л. Открытие Хазарии. გვ. 111.

² იქვე, გვ. 88, 165-166; Гумилев Л. Тысячелетие вокруг Каспия. М., 2003, გვ. 158.

ვეურთა მიერ დროის კონკრეტულ ისტორიულ მონაკვეთში გაკეთებული არჩევანი: ა) ესარგებლათ საკუთარი უპირატესობით და აღმატებული ძალის მქონე მონინააღმდეგესთან დაპირისპირებაში მომთაბარეები გამოეყენებინათ; ბ) თავად ყოფილიყვნენ რომელიმე ზესახელმწიფოს სტრატეგიული ინტერესების მხარდამჭერნი და ამ გზით უზრუნველევით ქვეყნის მშვიდობა და განვითარება. ბუნებრივია, საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში იყო პერიოდები, როცა არჩევანის საშუალება უბრალოდ არ არსებობდა.

MIDDLE EASTERN CIVILIZATIONS, THE NOMADIC WORLD, AND THE GATES OF THE CAUCASUS

**Valerian Vashakidze,
Roland Topchishvili**

Georgia

The role of the Greater Caucasus is quite special in the history of the millennial relations between the ancient Eastern civilizations and the Nomads of Eurasia. This mountain range, stretching for 1,500 km between the Caspian Sea and the Black Sea, was a powerful natural threshold that protected the developed countries to the south from the constant ravage of nomads. The paramount importance of the Caucasus for mankind was estimated by Gaius Pliny Secundus (23-79) as far back as two thousand years ago. The „Natural History“ (VI, 30) says: „The Gates of the Caucasus... represent a huge natural creation, which is formed as a result of a sudden disconnection of the mountains and where the exit is blocked by iron-plated logs... Which is erected to block the way for innumerable tribes... with these Gates the country is divided into parts“¹. The above mentioned excerpt unequivocally indicates that for the Roman author the division of a country (world) into two parts has not only a geographical but also a cultural-mental basis. Pliny the Elder mentions in the same work (VI, 40) that the „Caspian Gates“ is mistakenly identified with the „Iberian Gates“, which, as we have said, is called the „Caucasus Gates“². Thus, it is quite clear that the Pliny’s „Caucasian Gates“ corresponds to the „Gates of Iberia“, or today’s Darial, which is the credible evidence that the mentioned large strategic Gates was considered unhesitatingly to be the constituent part of the kingdom of Kartli, Iberia- due to ancient sources. Strabo also points out the main pass of the Caucasus and nomads living in the north (1st century BC-1st, and after that a footpath in the narrow gorge of the river Aragos which takes about four days for a lonely man to pass. The end of this road is fortified with a hard-to-remove wall“³.

Interestingly, in different historical epochs the name of the „Caspian Gates“ was associated with various passes. This term (as well as the notion of the Iron Gates) originally referred to the mountain pass in the Cedar ravine (Firuz-Kukh) in western Iran, where the troops of Alexander the Great passed; In the first centuries AD it corresponds to the „Caucasus Gates“, and later this toponym was attributed to the Daruband Gates (Derbent) which was located on the west shore of the Caspian Sea⁴.

¹ Gaius Pliny the Elder. Natural history The antique Caucasus. v. I, sources, Tb., 2010, p. 502.

² Ibid, p. 505.

³ Strabo. Geography. The antique Caucasus, encyclopedia, v. I, sources, Tb., 2010, p. 225.

⁴ Kavtaradze G. Issues of state development of Georgia. Tb., 2006, p. 56 (in Georg.).

The „Gates of the Caucasus“ i.e. „The Gates of Iberia“ is implied in „The Caspian Lock“ („The Caspian Gates“) by Marcus Anaeus Lucanus (39-65), which is corroborated in his work „Farsalia“ or „Civil War“ (VIII, 218-224). Here are cited the words of Pompey: „...when I was on my way to the Caspian Gates“¹.

We find a similar situation with Cornelius Tacitus (approximately 55-116 / 120). The Roman historian in the Annals (VI, 33) notes that „the Iberians, the owners of these lands, allowed the Sarmatians to enter Armenia via the Caspian road“². There is no doubt that Tacitus’ es „Caspian road“ is the „Caucasus Gates“ because it says: all the roads were blocked for the Sarmatians except the one located „between the sea and the edge of the Albanian mountains“³. The latter undoubtedly implies Derbent. Nor does the question of who owns the aforementioned „Caspian Road“ leave room for hesitation. According to the unequivocal explanation of the source, these places are owned by the Iberians.

Anyway, the question arises why the exit, in the center of the Caucasus – in the Terek Gorge was called the „Caucasus Gates“ // „Iberian Gates“, „Caspian Gates“. Because the military units, moving from the South Caucasus, preferred to enter the North-eastern Caucasus, for example, the country of the Khazars, situated around the Caspian Sea through this way. We will talk about this question below.

Claudius Ptolemy (about 90-168) notes in the „Geographical Manual“ (V, 8, 11), „the Gates of Sarmatia“ on the border of Iberia, which undoubtedly refers to „the Caucasus Gates“ mentioned by Pliny. The basis of this supposition is given in the section of the work (V, 8, 15), where along with the „Gates of Albania“, the „Gates of Sarmatia“ is mentioned. It is evident that the author distinguishes the above-mentioned Gates as well from each other and allows us to identify them respectively to the Dariali and Derbent passes.

Although the watershed ridge culturally separated the two worlds, and at first sight it seemed insurmountable, but since ancient times people have been able to overcome it individually and in groups. There were some walking passes in „the Caucasus“; but there were also the passes (in the Terek and the Alagiri gorges) that were fortified by people and their established societies. Although, the most important pass in Georgia was in the Terek Gorge, through which it was possible to enter not only the highlands of the North Caucasus, but also the lowlands and steppes, where ethnic groups of different origin led a nomadic life. The direction of their movement was from east to west. The landscape of the north-west Caucasus often pushed the nomads here for a semi-nomadic life, but over time, new waves of migration took their place.

When Eusebius Hieronymus writes (c. 384-420 BC) about Nomadic and semi-no-

¹ Marcus Anaeus Lucanus. civil war. Ancient Caucasus, Encyclopedia, v. I, sources, Tb., 2010, p. 514.

² Ibid.

³ Kornelius Tacitus the Annals. p. 538.

madic peoples, (Goths, Sarmatians, Quads, Alans, Huns, Vandals, Marcomanns) dwelling in the Eurasian space, he mentions their barbaric raids in the Eastern Europe and demolishing the Christian shrines and instantly speaks about their invasion to the south: „Last year, from the farthest cliffs of the Caucasus – not the Arabian but the northern wolves broke through and occupied in a short time huge provinces. How many monasteries have been taken? How many watery rivers have been stained with human blood? Antioch and the rest of the cities are under siege“. „Huns, among the gloomy tribes of the icy Tanayis and the Masagetes, set forward from the Extreme Boundaries of Meotis where Alexander’s Gates encloses wild tribes in the cliffs of the Caucasus, dashing about here and there on fast horses, filling everything with massacre and fear“¹.

Thus, at the beginning of Anno Domini, today’s Darial was called the „Caspian Gates“, the „Caspian Threshold“ (or „Caspian Lock“), the „Caspian Way“, the „Gates of Sarmatia“, the „Gates of the Caucasus“ i.e. the „Gates of Iberia“. The titles of the main Gates connecting the South Caucasus and the North Caucasus do not end there. As it was said, today it is called „Dariali“. The name comes from the Persian „Dari Alan“, which means the Gates of the Alans, or the exit to the country of the Alans. Incidentally, Pliny the Elder also refers to the fortress, built in the Terek Gorge for blocking the nomads, as Kumania. Some scholars think that Dariali fortress and Kumania should be one and the same. Relatively speaking, it’s worth mentioning, that the different names of the Caucasus Gates / Iberian Gates (exit) in different epochs indicate that these names were defined by the political conjuncture, the attitude of the civilized world; the name change also proves that the nomadic world to the north of the exit was frequently changed.

It should also be noted that the names „Gates of Sarmatia“, „Dariali“, „Kumania“ do not mean that the Sarmatia, Alans, Kumans dwelt directly at the exit Gates. This exit merely was the exit to the settlement area of the Sarmatians and Alans for the ancient, as well as for the Persian and the Arab authors. Unfortunately, the old foreign authors had little knowledge in which ethnic units were inhabited in the Caucasus Mountains, in this particular case, in the vicinity beyond the exit of the „Caucasus Gates“. They had an idea only of the peoples living in the steppes and the lowlands of the North Caucasus – Sarmatians, Alans, Kumans and others. In many cases, different ethnic groups were considered under these ethnonyms, which were united under one name owing to the similar economic activities and lifestyles. Naming the Gates, interesting for us, as the Alans’ Gates, it did not implicate that the Alans lived there or at the nearby area. Simply, it was the passage to reach the country of the Alans, familiar to them, which was at a respectful distance apart to the north. A. Aleman also notes that Alania,

¹ Eusebius Hieronymus. Letters. Ancient Caucasus, Encyclopedia, vol. I, Sources, Tb., 2010, pp. 589-590.

according to the author of the tenth century, is beyond the Mountains of the Caucasus¹. The Arab ibn Rusta, in his works, written between 903-913, notes: After three days' travelling on the left side of the Dagestan's Avar kingdom, to the west, while wondering between the mountains and the meadows you will reach the Alan Kingdom. At a ten-day distance from the Alans, passing the way through rivers and forests, you will reach a fortress called the „Alan Gates“. It stands on the top of a mountain with a road under it; The fortress is bordered by mountains. „Thousands of native people guard its walls day and night“. This Arabic-speaking author of the tenth century has the most important record: It is a ten-day's journey from the land of the Alans to Dariali, i.e. the Alan-Ossetians' settlement existed quite far from the mountains and foothills of the North Caucasus, in the lowlands of the region, in the steppes.

A more interesting note is preserved by another Arab al-Masood (died in 956): „Between the Kingdom of the Alans and the Caucasus (in the DarialiGorge) is the so-called Alan Gates Fortress and the bridge over the Great River (Terga). This fortress was built by Is BandarBeshtads, king of Persia, who left the garrison here for preventing the Alans from reaching the Caucasus“². According to the same Arab author, the Alans were neighbors of the Circassians not of the Vainakhs on the outskirts of the Caucasus. The Vainakhs have not been mentioned here accidentally, because to the north of the exit of the „Caucasus Gates“ there was a settlement area of the Dzurducks, the ancestors of the Ingush and Chechens, and the Ossetian settlement here occurred late.

Lev Gumilyov, an excellent scholar and expert in ethnic groups of Eurasian steppes, regarding the Alans, suggested his competent conclusion based on the reliable sources. When talking about the neighbors of Khazars in the 7th – 8th centuries he notes: „Guzes in the east, Magyars in the north, Alans and Bulgarians (blacks) in the west were not always in friendly relations with the Khazars“. „But these steppes were not needed by the Ugrians... and the Alans, who lived in the luxurious cereal steppes between the Kuban and the Don“³. The Alans, who were acknowledged as the ancestors of the Ossetians, had never lived in the vicinity of the main exit of the Caucasus (the Terek Gorge) until the 18th century. It is corroborated by the fact that their migration to Georgia was accomplished not through the mentioned route but through the Kasri-Gates (the „Dvaleti pathway“), which connected the historical-ethnographic region in the extreme north of Georgia – Dvaleti to the Alagiri Gorge. By the way, the „Casris-kari“ only functioned for three or four months; other times it was impossible to pass through it.

¹ Topchshvili R. The original settlement area of the Alans-ancestors of Ossetians. Tb., 2008, p. 40 (in Georg.).

² Алемань А. Аланы в древних и средневековых письменных источниках. М., p. 347.

³ Гумилев Л. Н. Этносфера людей и история природы. СПб.-М., p. 388.

Thus, the civilized world of the Middle East knew nothing about the peoples dwelling in the Terek Gorge, to the north of the „Caucasus Gates“. But they had information initially about the Iranian-speaking and then the Turkish-speaking ethnic groups, who lived in the steppes and led nomadic or semi-nomadic life (while they

lived directly in the steppes) and posed the major threat to the southern civilized world. When the Persians called the exit from Georgia to the North Caucasus as the Dariali Gates, it was the Alans who posed a threat to them. Moreover, the name „Dariali“ was absolutely unknown to the ancient authors, because at that time the Alans had not appeared in the Caucasian nomadic area of Eurasia.

According to the Georgian historical tradition, one of the most important crossings of the Greater Caucasus is called the „Aragvi-Gates“, because the Georgian sources often referred to the river Terek as Aragvi. According to Leonti Mroveli, „The Khazars learned both ways which are: the sea-Gates Darubandi and the Aragvi Gates, which is Dariala“¹. It should be noted at the outset that although the Khazars' ancestors were originally nomads (known as descendants of the Hun warriors and Sarmatian women²), but later started settled life and formed the Khazar state known as Kaganate where together with Christians, a significant number of Jews dwelt. Thus, the Georgian chronicler clearly distinguishes between the Derbend (Daruband) and Dariali Gates and refers to the latter as „the Aragvi-Gates“, which is completely natural.

The same author emphasizes the importance of the steps taken by the first kings of Kartli (Iberia) to strengthen the northern border of the state. Parnavaz, the founder of the royal dynasty, had the Durdzuk wife, and due to this dynastic marriage he had good neighborly relations with the Nakh ethnic groups living across the Caucasus. As for the remarkable fortification of the Dariali exit, according to Leonti Mroveli, it is attributed to King Mirvan, a grandson of Parnavaz I. According to the source, „Mirvan intruded into Durdzuki, and devastated Durdzuki and Chartali, built a Gates with mortared stone and named it Darubal“³.

The nomads, living in the North Caucasus, posed a constant threat to the Georgian statehood and the civilized world of the Near East which is well depicted in the Georgian sources. In the 5th century the Ossetians, unable to pass through the Caucasus Gates (it was firmly locked), intruded into Kartli via Daruband. They took countless captives, including the sister of juvenile Vakhtang, and returned in the same way through Daruband. But a few years later, King Vakhtang Gorgasali, already an adult, moved to the North Caucasus through the Dariali Gates to fight the Ossetian army on the Terg River: „Then, Ossetians were defeated and their camp was invaded“. When the

¹ Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings. Life of Kartli, I*, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tbilisi, 1955, p. 12 (in Georg.).

² Гумилев Л. *Открытие Хазарии*. М., 2003, pp. 155-166.

³ Leonti Mroveli. *Life of Georgian Kings*. p. 28.

king turned back, he firmly locked the Gategs of Dariali, the exit to the North Caucasus, „The king built a high fortress, and appointed allied Mtiulsas guardians. The great relations of Ossetians and Kipchaks cannot pass without the order of the Georgian king“¹.

If we go deeper into history, we can remember the note of the Georgian source, which, if we say in advance, expresses the interest and struggle of the two civilized worlds – the Antique and the Persian – about the existence of statehood in Georgia and the government pursuing their interests. This is what Alexander the Great did by bringing Azo to Kartli from „Aryan-Kartli“ (i.e. south-western Georgia) and appointing him as its ruler: „Alexander the great conquered the whole Kartli, Appointed Azo as an army commander and the ruler of Kartli“². This fact is conveyed in more details in „The Conversion of Kartli“: „Alexander was accompanied by Azo, son of the King of Kartli and gave him Mtskheta to rule... and he was the first king in Mtskheta“³.

Until then, Kartli, from the 5th century BC was under the rule of the Achaemenid Persia. What interests the two civilized worlds – ancient Greece and Persia could have in the South Caucasus, in particular in Georgia. It was a geographical factor. Kartli via the „Caucasus Gates“ was connected to the North Caucasus, and from there to the nomadic space of Eurasia. Nomads, after passing this Gates, posed great problems to both civilized worlds. These Gates would have been firmly locked in the presence of a state organization in Kartli and, naturally, both sides tried to gain influence in Kartli and establish a pro-government oriented ruler. Later, Azo under the kingdom of Pontus was replaced by Parnavaz of Seleucid political orientation.

Historical sources provide a direct indication that stable political relations with Kartli were of particular importance to Persia and Byzantium. According to a Byzantine historian, in a treaty between the two countries in 562, „the first provision was written that the Persians (who at that time occupied Iveria and Albania) did not allow the Huns, the Alans, or other barbarians to cross over the narrow the so-called Chori (Daruband) and the Caspian (Darialan) Gategs against the Roman Empire“⁴. This mission (closing the exit Gategs) towards the Roman-Byzantine and Near East was well comprehended by the Georgians of that time. In the 6th century, the diplomats of Egris, when offering the Shah of Persia an alliance against Byzantium, promised that they would control the boarding (northern) barbarians to make raids on the Roman lands every year.

¹ Juansher. Life of Vakhtang Gorgasali. Life of Kartli, I, text established according to all major manuscripts by S. Kaukhchishvili, Tb., 1955, p. 156. Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 28 (in Georg.).

² Leonti Mroveli. Life of Georgian Kings. p. 28.

³ Monuments of Ancient Georgian Hagiographic Literature. I (5th-10th cc.), prepared for publication by Il. Abuladze, N. Atanelishvili, N. Gogvadze, L. Kajaia, Ts. Kurtsikidze, Ts. Chankiev and Ts. Jghamaia, under the direction and editing of Ilia Abuladze, Tb., 1963, pp. 81-82 (in Georg.).

⁴ Menandre Protiqtori. Georgika, Bizantian writers' notes about Georgia, v. III, Greek text with Georgian translation published and end notes added by Simon Kaukhchishvili, Tfl., 1936, pp. 216-217.

„The ambassadors told the Shah that the Kingdom of Lazica was still the Gates of the Caucasus Mountains. „The Byzantine historian also writes that Lazica is only a stronghold for the barbarians living in the Caucasus, and that in the favorable and stable situation between Persia-Egrisi, „the Persian state would be forever safe from the Huns invasions, living in the neighborhood of Lazika“¹. D. Muskhelishvili remarks quite rightly that obtaining the status of a „friend of Rome“ was primarily conditioned by the fact that Iveria owned the exit of Dariali, and Rome would not have the power to incorporate it“².

The keeping and controlling the Gates of the Greater Caucasian range has been one of the primary concerns of Georgian political leaders which had an utmost importance from the day of the establishment of the Kingdom of United Kartli (Iberia), in the centuries-old history of the Georgian statehood. Evidently, special attention was always paid to the „Caucasus Gates“, which was distinguished among the Caucasus Gates by its strategic location. This was a vital challenge for the country, and its successful solving gave the regional importance to the Georgian state. It is right to assume that the geographical location of the states Kartli / Iberia, Colchis / Egrisi and Albania to the south of the Greater Caucasus Mountains, and their role in controlling the Gates was the „essence of existence“ of these political units: to protect the oecumene i.e. the civilized world of the Mediterranean and the Middle East from the nomadic tribes of the North. It can be said without any exaggeration that this difficult mission was most successfully undertaken first by the Kingdom of Kartli, and later by the United State of Georgia.

Shortly speaking, the Gates of the Caucasus / Iberia was not only for military purposes, but also for commercial purposes too. Its protection was a top priority for Georgia. It had the same significance for Georgia’s neighboring countries or particular ethnic groups. Moreover, duly, the ancient world, Persia, the Byzantine Empire, the Arab Caliphate gave great significance to its protection. It is reasonably noted that „the Arabs in Kartli and Egrisi were mainly interested in controlling Tbilisi and Dariali“, as well as – „the Arab military leaders actively used Dariali in wars against the Khazars“. Therefore, together with Georgia, they often exercised control. We have already mentioned above the military and commercial significance of this Gates but the first one was predominant. The Georgian authorities opened the Dariali Gates when they drew in mercenaries from the North Caucasus, for example, Davit Agmashenebeli/the Builder withdrew in the Kipchaks through this passage for this purpose. King Rusudan (1223-

¹ Procopius of Caesarea. De Bello Persico. georgika, Bisantian writers’ notes about Georgia. v. II, Greek text with Georgian translation published and endnotes added by Simon Kaukhchishvili, Tb., 1965, pp. 81, 94.

² Muskhelishvili D. The Caucasian politics in the medieval Georgia (till the 13th century). Muskhelishvili D. Scientific articles letters and publications, Tb., 2014, p. 106 (in Georg.).

1245), when she learned about the departure of Jalal ad-Din (Khvarazm Shah 1220-1231) from Adarbadagan to Tbilisi again (1227-1228), mobilized the whole Georgian army, opened the Gates of Darialani; she dragged the Ossetians, Durdzuks, other highlander warriors and gathered them at Nacharmagevi against the Khwarazmians.

The existence of the Gates /exit, separating the two worlds, obviously served the interests of the civilized world; it was fully out of the interests of the nomadic world in the North; They wanted to invade and plunder as much territory as possible and take people captive. Thus, the fortress at the exit was built solely and exclusively by the inhabitants of the South. According to the Georgian historical tradition, Mirian Ist, the king of Kartli (Iberia) built the first fortress in the narrow exit of the Terek in the first half of the 2nd century BC. During the first Roman invasion of Georgia (1st century BC.), the Dariali gorge was controlled by the Kingdom of Iberia. In the 5th century Vakhtang Gorgasali restored the old fortress. During the Arab rule in the South Caucasus (7th-10th centuries) the Terek gorge and the Dariali fortress were in their hands. The fortress was also renovated by David the Builder¹.

Archaeological excavations have revealed that the road connecting the South and North Caucasus, which passes through the Dariali Gorge, dates back to the 3rd millennium BC². Its significance is even better seen on the background of the fact that the second largest crossing pass of the Caucasus, Daruband (Derbent), supposedly, until at least the 1st century BC, due to the relatively high level of the Caspian Sea, was not completely convenient for heavy traffic. There is a well-reasoned consideration that till the mentioned time, the Caspian lowlands, from the north of Derbent to about the modern-day Rasht, and inland to Evlakh in present-day Azerbaijan, were so far covered with water³. This is supported by the note of Tacitus from *Annals* (VI, 33) that “the road between the sea and the edge of the Albanian mountains was inaccessible in summer, due to dry, (sandstorm) hot winds covering the background with water, and in winter the Auster wind sweeping away against the waves, and when the sea recedes, the coastal shallows are exposed”⁴.

We asked the question above, why the ancient geographers called the Dariali Gorge the „Caspian Gates“.

Lev Gumilyov has given an answer to this question. In addition to the above mentioned reason (the rise and fall of the Caspian Sea level in different epochs, it is noteworthy, that the Caspian Sea level rose twice in the section of the 6th and 13th

¹ Gvasalia J. The Aragvi Gates (Darialani). From the history of Georgia and the Caucasus, Tb., 1976 (in Georg.).

² Mindorashvili D. Archaeological excavations in Khevi (Kazbegi region). Tb., 2005, p. 163 (in Georg.).

³ Муравьев С. Н. Птоломеева карта кавказской Албании и уровень Каспия. ВДИ, 1983, №1, pp. 117-147; see also: Филипов Н. М. Об изменении уровня Каспийского моря. СПб., 1890.

⁴ Kornelius Tacitus. *Annals*. p. 538.

centuries: by 3 meters in the 10th century and by 10 meters in the 13th -14th centuries¹), there were other reasons for the Middle Eastern Civilized world to take advantage of the exit passing through the Georgian mountains. These were the floods, flowing of large amounts of water from the river bed in the lowlands of the Terek and Sulak Delta between Khazar and Daruband, taking straight to the steppes. The large area, covered with water and swamps, posed great hardship to the cavalry. It was impossible to cross the background of the river, move in the water up to the waist and pass tens of kilometers. But the Khazars could choose the right time when the water was not dangerous and the ways, which were familiar only to the locals, for raiding in the direction of Daruband. It was impossible for the foreigners to force themselves into the water, and they chose to invade the North Caucasus and reach the Khazar capital, Semender, by the mountain road – Darial. Another hindering factor was the sand dunes in the dry steppes on the right bank of the river Terek. In the first millennium AD, due to high humidity, Tergused to move from the riverbed not only to the right, but also to the left banks, where nowadays, there are large Cossack Stanitsas/villages and homesteads.² Thus, people heading to the Caspian Sea side of the North Caucasus called Daryal as the „Caspian Gates“, due to the mentioned factor.

Considering the material preserved in the works of ancient authors (Strabo, Pliny the Elder, etc.), according to which the roads in the South Caucasus were an important section of the great caravan-trade highway of Eurasia, it will not be difficult to conclude that the interest of the superpowers in controlling the cliffs of the Greater Caucasus, and one of the most important of them – the „Caucasus Gates“ – was driven by military-strategic and economic goals. Consequently, from ancient times the empires have been constantly trying to gain a foothold in the South Caucasus (either to conquer the existing political units here or to act as loyal allies) and thus to gain control of the Greater Caucasus. That is why they wanted not only to protect themselves from the Eurasian nomads, but also, if necessary, to use this fierce military force in their own interests.

Due to the above mentioned the owner of the „Caucasus Gates“-the Georgian state was constantly facing the most difficult challenges. Its success or failure was largely due to the choice made by the rulers of the country in a particular historical period of time: a) to take advantage of their own and use the nomads in confrontation with an opponent with superior power; B) be themselves the supporters of the strategic interests of any superpower and thus ensure the peace and development of the country. Naturally, there have been periods in Georgia's centuries-old history when there was simply no choice.

¹ Гумилев Л. Открытие Хазарии. р. 111.

² Ibid, pp. 88, 165-166; Гумилев Л. Тысячелетие вокруг Каспия. М., 2003, р. 158.